

'מתיב רב יוסף, רבי יהודה אומר: כל שלא בדק בשלשה פרקים הללו שוב אינו בודק. אלמא במכאן ואילך הוא דפליגי'. נראה שברייתא זו שנויה גבי מחלוקת רבי יהודה וחכמים; רבי יהודה אומר כל שלא בדק בשלשה בפרקים... וחכמים אומרים לא בדק ב"ד... יבדוק לאחר המועד. והרי מבואר שנחלקו במכאן ואילך ולא בדבר נוסף, וא"כ גם לשון משנתנו יכולה להתפרש כן, ושלשה זמנים שאמר רבי יהודה היינו באחד מאלו השלשה.

*

'כי מצוה ראשונה שקיימו ישראל בי"ד בוריוזות כמו שכתוב וילכו ויעשו וכו', נשאר אור הנר בזה היום לדורות. ובזה הכח יכולין לבדוק ולבער את החמץ'.
(מתוך שפת אמת פר' צו תרנ"ט. ועע"ש שבת הגדול תרמ"ג)

דף יא

'מתוך שלא התרת לו אלא על ידי קיטוף – הוא זכור. אמר ליה אביי: תינח בשעת קטיפה, טחינה והרקדה מאי איכא למימר? – הא לא קשיא, טחינה בריחיא דידא, הרקדה על גבי נפה. בית השלחין דשריא קצירה... מאי איכא למימר? אלא אמר אביי: חדש בדיל מיניה...! משמע שלדעת אביי אין צורך בשינויים הנזכרים. ואולם זהו רק בטחינה והרקדה, אבל הקצירה הלא אסורה מן התורה במקום הראוי להבאת העומר ממנו, וודאי אין התר להכין קמח וקליות אלא על ידי קיטוף ביד שאינו בכלל 'קצירה'.

וכן משמע מן הלשון 'מתוך שלא התרת לו אלא ע"י קיטוף' – משמע שהיא הנחה מוקדמת ומוסכמת, ולא משום שינוי אלא מעיקר הדין.

ונראה לכאורה שזה שאסרו חכמים לעשות גדיש בתבואת בית השלחין ושבעמקים אינו משום חשש אכילה שהרי הסיק אביי שאין חוששים לכך, אלא הצריכו חכמים לשנות כדי שלא יעשה כדרך הקוצרים, להראות שקצירה משונה היא, ללא גדיש וללא כריכת אלומות (ע' מנחות עא), ורק משום הפסד התירו לקצור תבואה זו, כמו שכתבו התוס'. אך רש"י להלן נו. כתב שאין גודשים משום חשש אכילה.

'אמר רבא: דר' יהודה אדר' יהודה קשיא, דרבנן אדרבנן לא קשיא?...!'. ההנחה הפשוטה היא שסתם חכמים החולקים על ר' יהודה היינו ר' מאיר, בר פלוגתיה (כן העירו התוס' בכמה מקומות). ואמנם מצינו יוצאים מן הכלל הזה (ע' במצויין בפירוט ביוסף דעת סנהדרין ח).

זוהא דרב אשי בדותא היא, תינח מקלי ואילך, עד קלי מאי איכא למימר'. אפשר שרב אשי סובר שלא חששו שמא יבוא לאכלו אלא בלחם, שהוא עיקר מזוננו של אדם, אבל קמח-קלי וכן חטים, הגם שלפעמים כוססים אותם – לא חששו (שפת אמת מנחות סח).

ולפי זה בדין היה שמקום הבדוק מלחם וצריך לבדוק רק מחטים מחומצות, יש לבדוק אף במועד, שאין בזה חשש אכילה. אמנם אפשר שלא חילקו חכמים בדבר ומעיקרא לא תיקנו בדיקה במועד כלל.

'והא דרב אשי בדותא היא'. ברוב המקומות מופיעה לשון החיה זו ('ברותא' או 'בדותא') בהתייחסות לדברים שהביאם רב אשי (8 מופעים: כאן, יבמות כא. שם פב. ב"מ עב. ב"ב קמה. זבחים ק: מנחות סח. ושם צה:). במקום אחד מופיע ביטוי זה על דברי רב פפא (שבת כז.); וכן על דברי רב מרשיא (גטין פח:); רבי אבהו (ב"מ ט.); רב הונא בריה דרב יהושע (ב"ב קא:); רפרם (כריתות יד.).

בלקוטי שושנים' (סורן) מובא ליתן טעם מדוע נאמר כן רק ביחס לדברי רב אשי ועוד שני חכמים שהיו בתקופת חתימת התלמוד, ע"ש. ולהנ"ל מצאנו זאת כלפי האמוראים בדור החמשי והששי. ונראה שרבי אבהו הנ"ל אינו תלמיד רבי יוחנן אלא אמורא אחר מתקופת סוף אמוראי בבל (וכמש"כ הר"ש מקינן אודות 'מגדף בה ר' אבהו'. וצ"ל רב אבהו).

'... דמסתבר דמה שנמצא בגמרא בכמה מקומות על דברי אמורא אחד בלשון דבדותא וטעותא וכדומה – הוא ביטול לגמרי, שלא יוכלו בית דין אחר לחלוק בשביל זה יותר מלא אמר האמורא זה...' (מתוך אגרות משה או"ח ח"ד לט ד"ה והא דאיתא).

לגוף הבאור 'ברותא' / 'בדותא' יש מפרשים: לא אמרה רב אשי מעולם אלא אחד מתלמידיו אמרה מעצמו או ששמע מכללא וטעה ובדאזה על שמו (עפ"י ריטב"א. וע"ע בספר הערוך ערך 'בר'. וע"ע מרגליות הים סנהדרין יז:).

אודות מסחר בדברים האסורים באכילה, או אסור הדבר שמא יבוא לאכול – ע"ע להלן כג וב"מ צב.

'לא יקוב אדם שפופרת של ביצה וימלאנה שמן ויתננה בצד הנר בשביל שתהא מנטפת'. כתב רש"י (בשבת כט) בטעם הדבר: 'משום גזרה שמא יסתפק הימנו, וכיון שהקצהו לנר חייב משום מכבה'. ונראה שבא רש"י ליישב שלא נקשה אם כן כשפרצה דליקה בבית מדוע מותר להציל, הלא אילו לא היה מציל היה דולק כל מה שבבית, והרי זה כמו המסתפק בשמן הנועד להדלקה – ולכן תירץ רש"י שרק כשהקצהו נחשב כמכבה.

ויש לעיין מה הדין בסגירת בלוני גז הגורמת לכיבוי האש לאחר זמן קצר ולא מיד – האם נחשב ככיבוי שהרי הבלונים הוקצו להדלקה, או כיון שהדרך היא לכבות ואין הדרך שהאש תדלק בהמשך אחד עד גמר המיכל, אם כן אולי לא נחשב כהקצה. וכן יש לדון אם מתחילה כשהדליק הנר חשב להשתמש בשמן והרי לא הקצהו כולו להדלקה (מהגרונ"ג גולדברג שליט"א).

זו לשון הגרא"ו (קובץ שעורים ח"ב לג, ב): 'מצינו דבר נפלא, שהמחשבה פועלת על המציאות; בפרק במה מדליקין, דהמסתפק משפופרת שהקצה אותה במחשבתו לנר – חייב משום מכבה, ואילו לא הקצה אותה לא היה חייב משום מכבה, דעל ידי הקצאתו ומחשבתו נחשב השמן שבשפופרת כאילו היה בתוך הנר'. ומשמע שנקט סברה זו גם כלפי דין תורה, להחשיבו 'מכבה' ממש בגלל מחשבתו. וכן נקט בספר בית ישי (קכג), והעיר על דברי הקובץ-שעורים 'איני יודע מה הפלא שבדבר, וכמדומה דאשכחן טובא כיוצא בזה'. והביא שם דברי החו"א שכתב גם הוא לדייק מפרש"י שיש חילוק אם הקצה אם לא אלא שטען שאין שייך חילוק זה אלא בשבות דרבנן ולא בדאורייתא.

בירושלמי מובא טעם אחר לדין זה; מפני שלא הותחלה ההדלקה בשמן המטפטף לנר. פירוש, לא התירו חכמים לעשות פעולות בערב שבת שימשיכו בשבת אלא אם הותחלה המלאכה לפני השבת, או שאפשר לה שתתחיל [כגון פריסת מצודות], אבל אם עושה דבר שיתחיל בשבת – אסור. ואם כן, כל טיפה וטיפה הנוטפת בשבת לנר, מתחילה בה הדלקה בשבת. וטעם זה אין אנו נוקטים אותו להלכה (ע' בשו"ת שבט הלוי ח"א מז).

והרמב"ם כתב טעם האיסור משום מוקצה.

עוד היה מקום לפרש לולא דברי הראשונים שהגזירה היתה שמא יטול את השפופרת להסתפק בשמן לצרכו ושוב יחזירנה למקומה, ונמצא מתחייב משום מבעיר, אבל מצד כיבוי אפשר שאין שייך כאן מפני שהשמן שבשפופרת אינו דולק כעת (ר"ג).

שפופרת של ביצה' – ע' במובא בשבת כט.

(ע"ב) ישורפין בתחלת שש' – נחלקו הדעות בין הפוסקים אם הכוונה לתחילת שעה ששית, שכשם שעשו חכמים הרחקה לאיסור אכילה והנאה, כך עשו הרחקה לענין זמן הביעור, או שמא כל משך השעה הששית הוא זמן הביעור, ולא עשו הרחקה אלא לענין אכילה והנאה. ע"ע בענין זה במובא לעיל ד.

עתה המנהג לשרוף בטרם תגיע שעה ששית, וזה על פי דברי הרמ"א (תלד, ב ממהרי"ו) לבטל אחר השריפה, כי אם מבטל קודם לכן נמצא שאינו מקיים מצות שריפה בחמץ שלו, וכיון שאי אפשר לבטל כשנכנסה שעה ששית הרי שצריך לשרוף מקודם. ואולם מצד עיקר הדין זמן השריפה הוא בשעה ששית כדינא דמתניתין. [והלשון הרווחת כיום בכמה מקומות כשמפרסמים זמן הביעור: 'סוף זמן ביעור חמץ' – אינו נכון, כי לפי האמת זהו זמן התחלת הביעור].

ומשמע בגמרא (לעיל ז. 'זניבטליה בשית...') שזה היה זמן הביעור המקובל. [וצריך עיון במה שפירש בשו"ת פרי יצחק (ח"א סוסי"י יח) בדעת הרא"ש, שזמן הדין צריך לשרוף לפני שעה ששית ו'שורפין בתחלת שש' הכוונה רק שאין תולין באותה שעה, אך צריך לבער קודם שתיכנס שעה ששית].

ואם רואה אדם שאינו מספיק לשרוף חמצו עד שנכנסת שעה ששית, יש לו עצה לצאת ידי חומרת הרמ"א, לבטל קודם שעה ששית את כל חמצו מלבד מה שמשייר לשריפה, ובשעה ששית ישרוף כדון. ובוה אף יקיים מצות שריפה כנותר עכ"פ מדרבנן, כיון שכבר נאסר החמץ והוא 'שעת ביעור' (לפירושו רוב הראשונים) עכ"פ מדרבנן (ע' בתור"פ).

וגדולה מזו נראה בשו"ת מהר"ח או"ז (כב) שיש להשהות שריפת החמץ עד השעה השביעית כדי לקיים מצות שריפה בזמן איסורו. ומשמע מדבריו שמבטל מקודם לכן רק את החמץ שלא מבערו, ובוה מקיים מצות שריפה בחמץ שלו (אלא כיון שחמץ מסור לכל ואין הכל בקיאים לדקדק כן, לכך נראה שהנהיגו לעשות הכל קודם זמן איסורו).

שאלה ששאלתי לכבוד הרבנים שליט"א:

האם אפשר לכתחילה לשרוף חמץ בזמן התר אכילה, כל שהוא בטוח שלא יהא לו בו שימוש? ואולי באופן זה עדיף להקדים משום זריזין מקדימים, כעין שאמרו לענין בדיקה (ד.) 'ולבדוק מצפרא', או שמא אין ענין 'זריזין' בדבר שענינו מניעה ולא עשייה?

תשובת הגר"ח קניבסקי שליט"א:

אין לעשות כן, שמא יודמנו אוכלים ועובר בבל תשחית.

שו"ר (בהגדה של פסח 'ארזי הלבנון', עמ' כג) בשם הגר"מ שטרנבוך שליט"א שאין לשרוף חמץ בשעה שראוי לאכילה משום הפסד אוכלים בידיים, משא"כ בשעה חמשית שכבר אינו ראוי לאכילה ואעפ"י שראוי להנאה. וכתב על כך הגריי"ק זצ"ל שכל שלפי השערה כבר לא יהיו לו אוכלים, אין בזה משום הפסד אוכלים.

וכן יש לשמוע מדברי רש"י להלן (יד: ד"ה נימא), שרק לענין תרומה כתב שיש צד לאסור כי אינה אסורה כעת, אבל בחולין משמע שאין כל איסור. ואולם התוס' שם שחלקו על רש"י שבשעה רביעית וחמשית אסור לשרוף תרומה, שמא ימצא לה אוכלים, י"ל שמאותו הטעם גם בחולין יש להמתין. ואולם נראה שאם ביקשו להם אוכלים ולא מצאו, גם התוס' מודים שמותר וכמו שאמר רבי אלעזר בן יהודה איש ברתותא (יג. ובתוס') גבי שריפת תרומת חמץ בערב שבת שלפני הפסח.

והגר"א נבנצל שליט"א, כתב על השאלה הנ"ל:

'לענ"ד אפשר להקדים, וגם השריפה שימוש היא למאי דנקט המנ"ח דבעינן תשביתו בחיוב, ולא רק העבר שאור, ואולי אף בלי זה סוף עושה כן למלא רצונו ית'...'. תשובת הגר"נ גולדברג שליט"א:

מה שכתב לענין לשרוף חמץ בזמן שמותר עדיין באכילה – כך נוהגים רוב בני ישראל, ששורפין חמץ עוד לפני שנאסר, וזהו שיטת רש"י שזמן שריפה זה לפני זמן איסורו, ואחר הזמן מצוותו בכל דבר. הן אמת שקשה להבין דבר זה, שאיזה מצוה יש בזה שהרי ניתן לאוכלו או למוכרו לגוי ומה מקום יש לשרוף אז, ובע"כ שיש מצוה אף שאינו מובן, עכ"פ נראה שהמצוה הוא רק בכזית ולא יותר, ובסברה צ"ע.

א. שו"ר בהגדה הנ"ל (שם) בשם הגר"ק שכתב מסברה שביום האחרון [ופירש לאו דוקא בי"ד אלא ביום האחרון שיכול להשבית, כגון שיוצא לדרך מקודם. וע' גם רש"י להלן כו: ד"ה שאם], מקיים מצות השבתה בכל כזית וכזית, כשריפת נותר וקדשים.

ויש מי שצידד לומר שאם ננקוט שעיקר מצות 'תשביתו' היינו מעשה ההשבתה, קיום המצוה נעשה רק ביום י"ד, שכן כתוב 'אך ביום הראשון תשביתו'. ע' עלה יונה עמ' קעז.

ב. מה שהקשה הרב שליט"א מסברא, מה מקום יש לצוות על השריפה קודם זמנו, והלא מותר לאוכלו או למוכרו לנכרי – כתב בחו"א (קכד, ל"ד כו:) שנראה שהשריפה היא מצוה של רשות, שאם עשאה קיים מצוה, הגם שמותר לו להימנע ממנה. ואין להקשות מה עדיפות יש בשריפה על שאר איבודים, הלא בכל אופן כשיגיע זמן האיסור לא יהיו בעולם – כי נראה שכליון השריפה הוא מוחלט ועדיף משאר איבודים, וכעין שאמרו בצפורנים צדיק קברם חסיד שורפם. ולפי זה מצות שריפה קיימת בכל כזית וכזית.

ג. יש מקום ליתן טעם וענין לחזר אחר שריפה בשעה חמישית כמנהג רבים, עפ"י שיטת רוב הראשונים שלרבי יהודה מצוותו בשריפה לאחר שנאסר, דומיא דנותר, וי"ל שלאחר שחכמים אסרוהו בשעה ששית, שוב הוא דומה לנותר מדרבנן ויש להשביתו בשישית בשריפה דוקא וכדתנן 'שורפין בתחילת שש' [ע' בתור"פ. וקושיה הגמרא היא שאין לגזור איסור בחמישית משום חשש מניעת מצות שריפה דרבנן, שהרי מדאורייתא השבתתו בכל דבר בשעה ששית]. וא"כ אף עתה שנוהגים לשרוף מקודם כדי שיספיק לבטל, י"ל שמ"מ עדיף לשרוף בשעה שנאסר באכילה וכבר נותר הוא אצלו משאר שימושים, שאז הוא דומה יותר לנותר, ויש בו מעין קיום השבתה בשריפה לאחר זמן איסורו.

ויש להביא קצת ראיה שאף בזמן הגמרא לא נמנעו מלשרוף בסוף חמש, ממה שכתבו התוס' (יג סע"ב) שהיו נוטלים את חלת התודה שבהר הבית בסוף חמש כדי לאכלה קודם שעה ששית, והרי שנינו 'ניטלו שתייהן התחילו כל העם שורפין' – משמע מיד, הגם שיש שהות עד שעה ששית כדי לאכול החלה.

'אוכלין כל ארבע ותולין כל חמש'. אף על פי שאיסור הנאה מחצות היום אסור מן התורה כמו איסור אכילה, לא רצו להחמיר כל כך לאסור בכל הנאות [וכן מצינו לענין איסור בשר בחלב שגזרו על אכילה יותר משאר הנאות] (רש"י. ובשאלות (עד): בהנאה לא אחמרו רבנן).

וכעין זה כתבו המפרשים, שמשום מיעוט אנשים הטועים בין חמש לשבע שהוא חשש רחוק, לא רצו חכמים לאסור כל הנאות כי יש הפסד בדבר, אלא אכילה בלבד (עפ"י פנ"י, ב"ח תמג, נוב"ק או"ח כא). וראו חכמים שבוה שיגורו איסור אכילה בשעה חמישית, די בכך שאנשים ידקדקו לעמוד על זמן שהם עומדים בו, ולא יבואו לידי איסור (עפ"י ברכת שמעון, בהערות. וע"ע אמת ליעקב כח:).

טעם נוסף יש בדבר, לפי מה שכתב הרמב"ם (מאכלות אסורות ה, טז), שאין לוקים אלא על אכילת חמץ ולא על הנאה. והטעם, שכל שאינו מפורש בתורה אין לוקים עליו (ע' משנה למלך יסודי התורה ה, ה), הלכך התמידו יותר באיסור אכילה המפורש (עפ"י זכר יצחק ז, ב – הגם שבערב פסח גם איסור אכילה אינו מפורש, מ"מ נלמד הוא מ'לא יאכל' הכתוב במפורש).